

INGĖ LUKŠAITĖ

Vanda Zaborskaitė

Šviesios atminties prof. Vanda Zaborskaitė (1922 12 24–2010 12 27) – dvidešimto amžiaus asmenybė, kūrybiškai ir veikliai įžengusi į XXI amžiaus pradžią. Lietuvos valstybės nepriklausomybės laikas, kuriam teko gyventi tamsiausiais XX a. Lietuvos istorijos laikais. Septyniolika Jos vaikystės ir paauglystės metų – Lietuvos nepriklausomoje Lietuvoje, penkeri metai Antrojo pasaulinio karo, keturiasdešimt penkeri metai sovietų okupacijos ir vėl dvidešimt metų antrą kartą atstatytoje Lietuvos valstybėje – jau pačiu gyvenimo brandos laikotarpiu. Gyvenimas aprėmintas nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo metų, bet kūrybinio gyvenimo tarpsnis, skirtas žmogaus išaugimui, talento subrandinimui, jo išsiskleidimui ir raiškai, pateko į karo ir okupacijos metus.

Labai įvairus buvo Jos talentingųjų bendraamžių likimas: vieni nukauti, sunaikinti, ištremti į sovietinius lagerius, kiti emigravę į Vakarų, tretieji smilko čia, ketvirtieji ieškojo ir rado arba nerado tos prisitaikymo prie sistemos dozės, dėl kurios sistema leistų, galutinai neprarandant savęs, dirbti kūrybinį darbą, dar kiti – dėl ko? – neaišku – gal dėl galimybės valdyti kitų mąstymą, kūrybą, dėl galimybės pažeminti kitus ir įsivaizduoti savo didumą – prisitaikė prie sistemos ir tapo vienokia ar kitokia jos dalimi. Vanda Zaborskaitė ir Jos aplinka nepriskirtina nei prie vienos iš tų grupių. Likimo valia nepateko į fiziškai sunaikintųjų gretas. Ji ir Jos bičiuliai buvo tie, kaip Ji rašė apie Bernadišienę-Bylaitę, kurie „visada ištikimi sau – savo įsitikinimams, principams, savo kukliam, oriam gyvenimo stiliui“, nesiekė vadinosios karjeros, vardų, jokios valdžios formos. Bet Ji buvo ištikima ir savo talento jėgai, kuria buvo apdovanota, ir tai atsakomybei, kuri tenka talentingiesiems prieš savo tautą ir valstybę.

Visi žinome, Vanda Zaborskaitė išaugino savo talentą, nemėtė jo nevertiems dalykams, nešvaistė menkniekiams net nepalankiausiais

Jai gyvenimo metais. Tapo iškiliausia lietuvių literatūros tyrėja; Jos darbai formavo estetikos, poetikos pagrindų suvokimą kelių kartų Lietuvos lituanistų mentalitete nuo mokyklinio amžiaus iki brandžių tyrėjų. Tuo metu, kai literatūros tyrimai buvo sukami primityvios sociologizacijos kryptimi, Ji teigė grožinės literatūros jėgos supratimą; buvo ir teatro istorikė; paskutiniuosius du dešimtmečius – viena iš atkuriamos Lietuvos valstybės statytojų – tam buvo skirtas Jos darbas ir Švietimo ir mokslo ministerijoje, ir viešojoje publicistikai, rašyta iki pat Jos iškeliavimo.

Visiems, kas priėjo prie tekstų ar viešai pasakomų minčių ir norėjo bei gebėjo jas suprasti, Ji padėjo plėsti kultūros kūrybos kaip žmogiškosios esmės, kaip tautos gyvasties esmės suvokimą. Jos gyvenimo epigrafui galime parinkti perfrazavę jos pačios atsiminimų pluoštelio pavadinimą „Kultūros kaip gyvybės formos teigimas mirties kontekste“.

Vanda Zaborskaitė dėstė lietuvių literatūrą bene 31 metus: pradėjo dirbti 1950 m. Vilniaus universitete ir baigė Vilniaus pedagoginiame universitete, su dešimties metų pertrauka; tuos dešimt metų po to, kai buvo pašalinta iš Vilniaus universiteto, Ji kurį laiką nebuvo įdarbinta, 1962–1971 m. dirbo Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institute. Lietuvos mokslų akademijos narė. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę pasiaukėjo švietimo reformos vykdymui.

Per Istorijos institute dirbtus devynerius metus parengė keturias knygas, dalį jų išleido. 1968 m. buvo išspausdinta apie 18 metų rengta monografija apie Maironį. Ji išėjo tais metais, kai prasidėjo Prahos pavasaris, ir spėjo pasirodyti iki susidorojimo su juo. Parengtam, permąstytam, išjaustam darbui, kurio laukė Lietuvos inteligentija, pavyko praplaukti pro nedidelį Scilės ir Charibdės uolų trumpam paliktą tarpelį.

Maironis ne vienos XX a. kartos sąmonėje ir tuo metu Lietuvoje augantiems, bręstantiems, dirbantiems, V. Mykolaičio-Putino žodžiais tariant, buvo daugiau nei poetas ir daugiau nei daugelis žymių poetų. Vanda Zaborskaitė klodą po klodo teikė XX a. antrosios pusės

žmogui, nualintam autokratinės mąstymo valdymo sistemos diegiamos ideologijos, baimės atmosferos, – tai, kas buvo Maironis mums, kaip poetas, kaip savo tautos žmogus, ir kas buvo tas „daugiau“. Jos knygoje ir straipsniuose ryškėjo jo ryšys su kintančios dinamiškos tautos istorijos tėkme. Vanda Zaborskaitė įvardijo jo talento jėgą, kuri atskleidė lietuvių kalbos grožio galimybes, sutviskusias Maironio poezijoje, autorės vadintoje pirmaprade; lietuviško poetinio žodžio galią, kuri jau galėjo atverti žmogaus būties pilnatvę. Iš Jos knygos išskyla Maironis – kūrėjas, kuris, skausmingai suvokdamas dabartį, teigė galingą viltį pasakydamas – „Čia mūsų Tėvynė ir buvo, ir bus“. Ši knyga buvo parašyta tikrai gūdžiais Lietuvai laikais, bet parašyta laisvo talentingo žmogaus, kalbančio apie esmę. Profesorė šia knyga vėl mums pašaukė Maironį, kai jo reikėjo, kaip pašaukiamas vardu debesiu plaukiantis ežeras.

Vandos Zaborskaitės tekstai, kaip ir Jos asmenybė, gyvenimas, buvo stebėtini: turėdama stiprią savarankišką minties tėkmę, gebėdama pažvelgti į humanitarinių mokslų tyrimus savu kampu, turėdama talento jėgą – jos nepanaudojo silpniesiems, nepiktavaliams suniekininti. Gebėjo suprasti tuos silpniesniusius ir talento jėga neapdovanočiusius. Šalia Jos dauguma jautėsi Jai lygūs, įvertinti, paskatinti. Ji buvo sąžiningumo ir moralios laikysenos pavyzdys, gal todėl ne vieną Jos darbą sutartinai įvairiausiųose darbų etapuose palaikė tylūs kultūros darbininkai, leidyklų ir redakcijų darbuotojai – Jos siekiais ir aukšta darbo kokybe pasitikėjo visi; daugeliui dirbti su Jos darbais ir prisidėti, kad jie išeitų, buvo lyg moralinis atlygis. Antra vertus, Ji gebėjo įvertinti ir palaikyti talentinguosius, už tą dovaną atleisdama ne vienam klaidas ar įskaudinimus. Nedaug esama asmenybių, kuriems kitų gebėjimai atrodytų visos Lietuvos bendru turtu, saugotinu ir puoselėtinu. Profesorė buvo viena iš retųjų.

Tą sunkiausią pusės amžiaus istorijos tarpsnį, kuriame būta daug žiaurumo, tramdymo, pastangų primesti valią, išdavysčių, šantažo, įvairios grėsmės, Vanda Zaborskaitė perėjo nesukaupusi įniršio, pagiežos, keršto ar atpildo noro. Ji per gyvenimą, net tada, kai buvo

nepelnytai savųjų įskaudinta, ėjo oriai, giedrai, surasdama atspirties tašką harmoningai būčiai gyvenime, teigdama pozityvius žingsnius, ieškodama, kaip pagerinti padėtį. Ir, kas daugeliui gyvenusiųjų šalia Jos buvo labai svarbu, tą giedrą dalydama kitiems.

Gebėjimas pamatyti plačiau, peržengiant susiklosčiusių aplinkybių sukamo mūsų laikysenos rato ribas, pozityvių sprendimų ieškojimas, atstatant antrą kartą Lietuvos valstybę, buvo būdingas Jos visuomenei ir politinei publicistikai: Ji stengėsi įžvelgti toliau, plačiau, nuraminti elgsenos švytuokles, įsiūbuotas momento aktualijų, ambicijų ar nuoskaudų. Nebuvo išorinio deklaratyvumo, formalaus taisyklių laikymosi šalininkė, buvo esmės žmogus. Tuo raktu perskaičius Jos tekstus, pažvelgus į Jos gyvenimo žingsnius, iš jų prabyla išmintis.

Vanda Zaborskaitė atsiminimuose užrašė Jos jaunystėje labai gerbiamo kunigo Alfonso Lipniūno karo metais Vilniuje pasakytą pamokslo mintį: „Nemirtingumą reikia laimėti labai stiprių dvasinio gyvenimo intensyvumu.“ Šiandien apie profesorę Vandą Zaborskaitę galime tarti: „Ji laimėjo nemirtingumą iki mūsų tauta bus gyva.“

Lietuvių žodinė kūryba neišsaugojo iki XX amžiaus mitologinių siužetų ar vaizdinių, panašių į tragiškai šviesius karaliaus Arturo riterių paveikslus ar Ekskaliburą – šviesos, teisybės ir meilės kalaviją, panirusį į pirmaprades laiko gelmes. Bet mes galime saugoti atmintyje žmones, vertus Ekskaliburo, išnešusius iš baisiojo amžiaus tėkmės sąžinės šviesą, žmogaus orumą ir pagarbą žmogui, talento jėgai, kaip pamatus valstybės statybai ir tautos subūrimui; ir harmoningą, ne formalų žvilgsnį į tą piktąjį XX amžių. Galime Ją šviesiai atsiminti, pagerbdami Lietuvos asmenybę, skelbusią savo darbais kultūros kūrybą kaip žmogiškąją esmę, tyliai Ją palydėdami sielos žvilgsniu, kaip tolstantį mūsų dainų elnią devyniaragį.

2011 02 01–2013 09 30